

Кабакова Н.О.,

Науковий керівник: Удовенко Ю. О., к.ю.н., доц.,
доцент кафедри правового забезпечення безпеки та бізнесу,
Державний торговельно-економічний університет,
м. Київ

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ОБМІНУ ОБВИНУВАЧЕНИХ ТА ЗАСУДЖЕНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Проблематика обміну військовополонених та осіб, засуджених за міжнародні злочини, посідає особливе місце у сучасній юридичній науці й практиці міжнародних відносин. Її актуальність зумовлюється необхідністю поєднання гуманітарної складової, притаманної інституту обміну, із базовими принципами верховенства права, міжнародними зобов'язаннями держави та гарантією невідворотності покарання. Недостатня урегульованість цього питання у правовому полі України створює ризик безкарності для осіб, які скоїли воєнні злочини, що прямо суперечить як положенням міжнародного гуманітарного права, так і вітчизняному законодавству.

Відповідно до Третьої Женевської конвенції 1949 року, передача військовополонених іншій державі-учасниці можлива виключно за умови надання належних гарантій дотримання їхніх прав і статусу [1]. Це означає, що будь-які домовленості між державами повинні мати під собою правове підґрунтя, аби уникнути ситуацій, коли обмін перетворюється на механізм фактичного уникнення відповідальності. Крім того, міжнародне гуманітарне право не виключає кримінальної відповідальності військовополонених: особи, які вчинили воєнні злочини чи інші тяжкі порушення, підлягають переслідуванню відповідно до національного та міжнародного права. Відмова від притягнення до відповідальності за такі злочини означала б порушення прав жертв збройних конфліктів.

Римський статут Міжнародного кримінального суду встановлює заборону амністії та помилування за міжнародні злочини, що підкреслює безальтернативність принципу невідворотності покарання. Аналогічну позицію неодноразово висловлював і Європейський суд з прав людини, наголошуючи на неприпустимості амністії у випадках серйозних порушень прав людини. У цьому контексті постає ключова проблема: національне законодавство України не містить чітких механізмів поєднання обміну військовополонених із необхідністю виконання вироків та проведення кримінального переслідування. З практичної точки зору це призводить до скасування запобіжних заходів і фактичної неможливості виконання вироків після обміну [3]. Подібна ситуація підриває принцип обов'язковості судових рішень, закріплений Конституцією України. Зокрема, ухвалений Верховною Радою у 2021 році законопроект №2689, спрямований на імплементацію міжнародних норм у кримінальне та процесуальне законодавство, так і не набув чинності. Натомість було зареєстровано законопроект №7290, який суттєво звузив інструменти переслідування воєнних злочинів, залишивши неврегульованим питання помилування щодо таких злочинів. На думку експертів, це створює ризики безкарності і ускладнює притягнення до відповідальності не лише військових командирів, але й цивільного керівництва держави-агресора [4].

Проблема підтверджується й статистичними даними: в Україні відкрито тисячі проваджень щодо воєнних злочинів, однак кількість вироків залишається непропорційно низькою. Це свідчить про труднощі у зборі доказів, доведенні вини та забезпеченні ефективності правосуддя. У таких умовах обмін засуджених чи обвинувачених осіб без належних гарантій виконання покарання стає не лише політичним, але й правовим викликом [5]. Одним із можливих шляхів врегулювання ситуації може стати запровадження механізму відстроченого виконання вироку. Така модель дозволяє здійснити обмін, не відмовляючись від принципу невідворотності покарання, адже після повернення особи держава матиме всі правові підстави для відновлення виконання вироку. Водночас цей підхід потребує ретельного процесуального регулювання, щоб уникнути ризиків маніпуляцій чи зловживань.

Україна, як держава-учасниця основних міжнародних договорів у сфері гуманітарного права, не може дозволити перетворення інституту обміну військовополонених на інструмент фактичного імунітету від відповідальності. Гуманітарний аспект обміну не повинен переважати над принципами справедливості, верховенства права і захисту прав жертв. Політична доцільність має узгоджуватися із суворим дотриманням міжнародних зобов'язань та внутрішніх правових гарантій.

Таким чином, для забезпечення балансу між гуманітарною функцією обміну та правовою вимогою невідворотності покарання доцільно: закріпити у законодавстві механізм обміну без припинення кримінального переслідування; врегулювати інститут відстроченого виконання вироку; посилити процесуальні гарантії, які унеможливають фактичну безкарність [6].

Обмін військовополонених та засуджених осіб є складним правовим і гуманітарним явищем, що вимагає комплексного підходу. Україна має унікальну можливість сформулювати правову модель, яка б забезпечила поєднання гуманітарних інтересів із невідворотністю відповідальності за міжнародні злочини. Така модель стане запорукою дотримання принципів верховенства права, виконання міжнародних зобов'язань та збереження довіри до системи правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женевська Конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
2. Порядок затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 року № 441, він має гриф «для службового користування». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-zdiysnennypperedachi-vijskovopoloneni-vorogiv-derzhavi-agresoru-ta-zvilnennya-oboronciv-ukrayini-yaki-perebuvayut-u-poloni-derzhavi-agresora-441>.
3. Чому законопроект 7290 не буде ефективно карати за міжнародні злочини думка правозахисників. URL: <https://zmina.ua/event/chomu-zakonoprojekt-7290-ne-bude-efektyvno-karaty-za-mizhnarodni-zlochyny-dumka-pravozahysnykiv/>.
4. Новий законопроект уряду р.н. 7290 штучно звужує можливості для притягнення до відповідальності військових командирів та цивільних начальників Російської Федерації за воєнні злочини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/novyy-zakonoprojekt-uriadu-r-n-7290-shtucho-zvuzhuie-mozhlyvosti-dlia-ptyahnennia-do-vidpovidalnosti-viyskovykh-komandyriv-ta-tsyvilnykh-nachalnykiv-rosiyskoi-federatsii-za-voienni-zlochyny/>.
5. Справ тисячі, але вироків в рази менше. Як розслідують воєнні злочини в Україні. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/sprav-tysiachi-ale-vyrokiv-v-razy-menshe-yak-rozsliduiut-voienni-zlochyny-v-ukraini/>.
6. Обмін військовополонених і кримінальний процес: як уникнути ти безкарності (аналіз законодавчих ініціатив). URL: <https://justtalk.com.ua/post/obmin-vijskovopoloneni-i-kriminalnij-protses-yak-uniknuti-bezkarnosti-analizzakonodavchih-initsiativ>.